

Czoch Gábor

Kassa az európai migrációs folyamatokban (1781–1848)

Kassa, Kaschau, Košice: a 19. század közepén a magyar királyság északkeleti régiójának központja igazi többnemzetiségű, multikulturális város volt; magyar, német, illetve szlovák elnevezése lakosainak három korabeli meghatározó etnikai csoportjára utal, akik mellett azonban még számos további népcsoport képviselőit is megtaláljuk a lakosság körében.¹ A népesség vegyes etnikai összetétele egyrészt egészen a város középkori történetére nyúlik vissza, hiszen a Kassa magját képező települést a 13. században minden bizonnyal a király hívására betelepülő német hospesek alapították, akikhez később magyar, illetve szláv és más etnikumú lakosság is csatlakozott.² A multietnikus jelleget a későbbiekben még tovább erősítette a városba irányuló bevándorlás a soknemzetiségű királyság határain belülről, de a határokon túlról is.

A bevándorlás elemzése a megfelelő források hiányában azonban komoly akadályokba ütközik. Úgy gondolom, hogy részletesebb vizsgálatára először igazából csak a 18. század végétől kezdődő időszakra vonatkozóan lehet kísérletet tenni, köszönhetően a mind rendszeresebbé váló állami és helyhatósági szintű statisztikai adatgyűjtő tevékenységnek. A jelen dolgozat a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig terjedő időszakot elemzi. Rögtön hozzá kell azonban tennünk, hogy a jelenlegi ismereteink alapján a korabeli bevándorlók *összességére* kiterjedően földrajzi származási helyük, társadalmi összetételük pontosabb meghatározására ebben a korszakban sincsen mód. A kutató a különböző források kombinálásával csupán a bevándorlás egyes aspektusaira következtethet, ugyanakkor rendelkezésére állnak olyan források, amelyek bár csak a bevándorlók egyes csoportjaira vonatkoznak, de rájuk nézve részletesebb elemzést tesznek lehetővé. A feltárható részletek alapján ugyanakkor kísérlet tehető bizonyos feltételezések megfogalmazására az egészre vonatkozóan is. Ahhoz mindenképpen elégséges mennyiségű adat áll a rendelkezésre, hogy megkíséreljünk képet alkotni arról, miként kapcsolódott Kassa városa a korabeli európai migrációs folyamatokba.

A bevándorlás mértékének, illetve a városi népesség növekedésében játszott szerepének közelebbi meghatározásához mindenekelett természetesen a demográfiai viszonyokról, pontosabban a népesség számának és a természetes népmozgalomnak az alakulásáról kell tájékozódnunk.³ A város népességének növekedését részletesebben a 18. század végétől követhetjük nyomon. A kiinduló pontot a II. József-féle népszámlálás nyújtja, amely 7590 főt mutatott ki. Ezt követően pedig, 1788-tól a városi hatóság által évente végrehajtott lélekösszeírások majdnem hiánytalanul fennmaradt sorozata jelenti e tekintetben az első számú forrást. Ezek elsősorban a városi vezetés informálására, és adózási célból készültek. Az utolsó ilyen összeírást 1847 folyamán hajtották végre, amely szerint ekkor 14959 lakosa volt Kassának. A népességnövekedés üteme természetesen

1 tudomány és társadalom

nem volt egyenletes. Az ezeryolcszázhuszas évek közepéig, erős évenkénti ingadozással, enyhe emelkedést mutat, a harmincas évek elején visszaesik (döntően az 1831. évi kolerajárvány következtében), de a harmincas évek közepétől ismét emelkedni kezd a lakosság száma, majd a növekedés a negyvenes években felgyorsul. A bevándorlásnak a népességnövekedésben játszott szerepét a természetes népmozgalomra vonatkozó adataink igazolják. A népesség száma úgy emelkedik ugyanis közel kétszeresére a 18. század utolsó harmada és a 19. század közepe között, hogy a lakosság nagy többségét kitevő katolikusok között (a korszakban arányuk végig 80% felett alakult) összességében természetes fogyást rögzíthetünk, vagyis a gyarapodás döntően a betelepülésnek volt köszönhető.

A Kassára betelepülő népesség etnikai, társadalmi összetételéről, illetve a bevándorlók földrajzi származási helyéről azonban a lélekösszeírások külön adatokkal nem szolgálnak. Az egyedüli kivételt e tekintetben a zsidó népesség jelenti, amennyiben a zsidóknak a városba költözését lehetővé tevő 1840. évi törvény elfogadását követően a zsidó háztartások összetételére vonatkozó adatok – a keresztény népességtől külön szerkesztve – a városi lélekösszeírásokban is megjelentek (származási helyüket azonban nem tüntették fel). Ezek alapján egyrészt megállapíthatjuk, hogy a zömében terménykereskedéssel foglalkozó zsidóság betelepülése elsősorban a belvárosi területekre összpontosult, másfelől pedig igen komoly ütemben indult meg, hiszen míg a városi tanács szerint 1840 előtt csak három zsidó élt a városban, 1847-ben már 650, 1851-ben pedig 729 zsidó lakost írtak össze. Ez a robbanásszerű növekedés különösen azért is figyelemre méltó, mert a városi adminisztráció mindent elkövetett a zsidó betelepülés megakadályozására. Az tehát, hogy a század közepére mégis a városi lakosságnak már a negyedik legnagyobb népcsoportját – a teljes népesség közel 6%-át – alkották, az többek között Kassa vonzerjét, kedvező gazdasági lehetőségeit mutatja.⁴

Ha a lélekösszeírások adatait kombináljuk az 1850/51-es országos osztrák katonai népszámlálás kassai adataival, a bevándorló szlovák népességre vonatkozóan tudunk még közvetve bizonyos következtetésekre jutni. Ezek szerint a szlovákság aránya a belvárosban (lényegében a korábban falakkal övezett terület) csupán az ottani honos lakosság 10%-át tette ki, szemben a külvárosokkal, ahol ők alkották a döntő többséget – arányuk mindhárom külvárosban meghaladta az ottani honos népesség kétharmadát. A lélekösszeírások azt mutatják, hogy a 19. század első felében a népesség növekedése a külvárosokban jóval jelentősebb volt, mint az intra muros területen, vagyis, a tömeges bevándorlás elsősorban a külvárosokra irányult, amely mögött ezek szerint elsősorban a szlovákság nagyobb arányú betelepődése állt. Mindezek alapján azt a következtetést is megfogalmazhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a Kassára irányuló tömeges bevándorlás egyik legfontosabb forrását a várostól elsősorban északra fekvő, döntően szlovák nyelvterület népessége jelentette.

Részletesebben is elemezhetjük azonban a bevándorlók származási helyét és társadalmi összetételét azok esetében, akik Kassára betelepülve sikerrel pályáztak a városi polgárjog megszerzésére. A kassai adminisztráció ugyanis részletes nyilvántartást vezetett a polgárrá fogadott személyekről. Az itt vizsgált korszakra vonatkozó adatok az úgynevezett *Liber neoconciuium* utolsó, az 1781-es évvel induló kötetében található.⁵ A regiszter a polgárrá fogadott személy nevén kívül 1848-ig feltünteti az új polgár vallását, foglalkozását, származási helyét, és gyakran utalást találunk a családi állapotára is.

A magyar királyságban – egészen a rendi kiváltságokat eltörlő 1848-as forradalomig – jogi értelemben polgárnak csak azok a személyek számítottak, akik elnyerték valamelyik szabad királyi városi ranggal rendelkező település – ilyen volt Kassa is – polgárjogát. A polgárjog elnyerésének feltételeit az egyes városok szigorú feltételekhez kötötték, a városnak tehát korántsem mindenki lehetett teljes jogú polgára. Csakis törvényes születésű, jó magaviseletű, valamely keresztény felekezethez tartozó és megfelelő vagyonnal rendelkező férfi pályázhatott sikerrel erre.⁶ A polgárjog elnyerése a szigorú feltételeken túl ráadásul komoly anyagi áldozatokkal is járt. A polgárság felvételekor ugyanis a kiváltságban részesülő személynek egyszeri adót, úgynevezett polgártaksát kellett fizetnie, amelyhez további kiadások is társultak, mint az önkéntesnek mondott, de a gyakorlatban kötelezően elvárt adomány a városi tűzvédelmi felszerelésekre, illetve a polgári kórház javára, továbbá a 19. század elején felállított polgári őrseregben való, minden egészségileg alkalmas polgár számára kötelező szolgálathoz szükséges egyenruha és fegyverzet költségei. A polgári taksát egyébként az új polgár származása és foglalkozása szerint eltérően állapították meg. A legkedvezőbb tarifát (6 forintot) azok fizethették, akik maguk is helybéli polgárcsaládból származtak; a nem helybéli polgári származású céhes kézművesek, boltos kereskedők, akik a korabeli szóhasználatnál „polgári foglalkozást” űztek, 12 forintot, míg az összes többi új polgár 50 forintot volt köteles fizetni. Összehasonlításképpen, egy városi hajdúnak az éves fizetése az 1840-es években 40 forint volt, számára tehát, ha polgár kívánt lenni, az ehhez szükséges egyszeri kiadások meghaladták volna az éves fizetését.

A komoly anyagi áldozatokat követelő polgárjog elnyerése azért lehetett fontos, mert ezáltal az illető stabilizálhatta helyzetét a városi társadalmon belül, és jogot nyert arra, hogy részt vegyen a város politikai életében, amiből a nem polgárjogú lakosság ki volt zárva. A Kassán komoly megélhetési forrást jelentő borkimérést, továbbá a kézműves műhely nyitásának engedélyezését, a boltos kereskedés folytatását a városi vezetés szintén a polgárjog elnyeréséhez kötötte. Míg a borkimérés egészen 1848-ig polgári kiváltság maradt, a 18. század végétől, a kassai vezetés tiltó intézkedései ellenére, mind több kontár, vagyis céhen kívül dolgozó kézműves, polgárjoggal nem rendelkező árus, terménykereskedő jelent meg a városban, és számuk a 19. század első évtizedei folyamán, más városokhoz hasonlóan, növekedett, így a polgárság monopolisztikus helyzete az iparűzés és kereskedés területén mind komolyabb csorbát szenvedett.

Mindennek eredményeként a 18. század végén már a városi népesség nagyobbik részét a polgárjoggal nem rendelkezők alkották. A polgárjogúak aránya a 19. század első felében a teljes lakosság mintegy 6% körül alakult, és családtagjaikkal együtt számolva is csak hozzávetőlegesen a teljes népesség 20%-a körül lehetett. Saját kassai kutatásaim alapján úgy látszik, hogy a rendi társadalomnak az 1848-as forradalmat megelőző hosszabb és fokozatos átalakulásával párhuzamosan megváltozott a városi polgárjog korábbi tartalma és jelentősége: mindinkább a városi elithez való tartozást fejezte ki, és a polgárjogúakat a 19. század első felében egyre inkább a városi társadalom vagyonosabb csoportjával azonosíthatjuk, még ha nem is fedték le teljes egészében a városban élő leggazdagabbak összességét.⁷ Miközben csökkentek a polgárjog gyakorlati előnyei, a kiváltság továbbra is társadalmi presztízst biztosított. Az újonnan polgárrá váló személyekre vonatkozó adatok elemzésével tehát korántsem a tömeges bevándorlásról (1781 és 1848 közötti időszakban évente átlagosan mintegy 35 személyt fogadtak polgárrá),

1 tudomány és társadalom

hanem csupán ennek a vagyonosabb, és jogilag meghatározható rétegnek a földrajzi eredetéről, társadalmi összetételéről kapunk képet.

Ha az egész időszakra vonatkozóan nézzük a polgárrá fogadottak területi származási helyének megoszlását, azt látjuk, hogy nem meglepő módon a relatív többséget a helybeli születésűek alkották (40%), illetve a városhoz közelebb eső területekről, vagyis Abaújból, illetve a vele szomszédos vármegyékből származók (30%). Figyelemre méltó azonban, hogy a nem helybeli születésű polgárok között a Magyarország Kassától távolabb eső területeiről érkezők közel azonos arányban (10%) vannak azokkal, akik valamely osztrák örökös tartományból vándoroltak be a városba (9%), és nem sokkal marad el mögöttük az a csoport sem, amelyik a birodalom határain túlról érkezett (7%). Ha pedig egybe számítjuk a szűkebb értelemben vett magyar királyság határain kívülről jövőket, az ő arányuk több mint másfélszerese azokénak, akik a magyar királyságnak a Kassával távolabb eső területeiről származtak.

A nem kassai születésű polgárok származási helyének megoszlását természetesen nem azonosíthatjuk automatikusan a városba irányuló bevándorlás egészének földrajzi megoszlásával. A rendelkezésre álló források alapján azonban okkal feltételezhetjük, hogy nagyon jelentős eltérések nem lehettek a kettő között, vagyis a polgárookra vonatkozó adatok alapján közelítőleg felrajzolható a város migrációs vonzáskörzete.

A bevándorlás elsődleges forrását jelentő Kassához közelebb eső területeken túlról érkező polgárok (összesen 249 fő) származási helyének vizsgálata azt sugallja, hogy a város a magyar királyságon belülről elsősorban egy tőle északkeletől az északnyugati határig kiterjedő félköríves területről vonzott bevándorlókat (183 fő). A polgárok származási helyének összetétele ennél jóval kisebb arányú, de még számottevő mennyiségű bevándorlóra utal továbbá az ország középső területeiről (47 fő), elsősorban a centrális helyzetű Pest megyéből (24 fő). Ez utóbbiak döntő részét a Budáról (6 fő) és Pestről (12 fő) betelepülők alkották. A déli részekről ezzel szemben csak néhány betelepülőt regisztrálhatunk (16 fő). A magyar királysággal perszonálunióban levő Horvátországból érkezőt a polgárok között a vizsgált több mint hatvan év során csupán kettőt, míg a magyar koronához tartozó, de a Habsburgok által 1690-től a magyar közigazgatástól különválasztva, önálló tartományként igazgatott Erdélyből származót mindössze tizennyolcat találtunk.

Az örökös tartományokból jövő polgárok származási helyének részletesebb elemzése azt mutatja, hogy relatív többségük valamely osztrák tartományból (39%) illetve Csehországból (31%) jött, tőlük jelentősebben elmaradva a harmadik helyen a morvaországiakat (13%), majd a galíciaiakat (7%), illetve az itáliai tartományokból (6%) jövőket találjuk. Arányukat tekintve külön is ki kell emelni a bécsi származású polgárokat, akik önmagukban az örökös tartományokból jövők mintegy 15%-át tették ki, de meg kell említeni a prágaiakat is a maguk közel 6%-os arányával.

A birodalom határain kívülről érkezők származási helyének földrajzi megoszlása az egykori német-római birodalom területéről érkezők döntő többségét jelzi: ők alkotják az összes birodalmon túlról betelepülő polgár mintegy háromnegyedét. Közülük is kiemelkedik Poroszország, illetve tőle alig elmaradva Bajorország, míg a harmadik helyen, az első kettőtől azonban jelentősebben leszakadva, Szászországot találjuk. A döntően német ajkú területekről érkezők aránya azonban még ennél is nagyobb, hiszen ide számíthatjuk egyrészt a Svájcban érkezőket (az összes külföldi 5%-a), továbbá, részben legalábbis a vizsgált időszakban a legnagyobb részében Poroszországhoz tartozó, szintén jelentős

német ajkú lakossággal rendelkező történelmi régióból, Sziléziából jövöket, akik a külföldi származású kassai polgárok mintegy 10%-át tették ki. Ezzel megegyező arányban voltak egyébként azok is, akik az egykori lengyel királyság egyéb területeiről vándoroltak Kassára. A betelepülők a legkülönfélébb méretű településekről érkeztek, köztük olyan jelentős európai városokból is, mint például Berlin, Drezda, Göttingen, Heidelberg, Krakko, Königsberg, Lipcse, Luxemburg, Magdeburg, Nürnberg, Varsó.

A magyar királyság határain túlról érkezők foglalkozási megoszlása arra utal, hogy legnagyobb részük valamely kézműipari foglalkozást űzött, az összesen 366 főből kézműves 61%, kereskedő 13%, szellemi foglalkozású 7%, agrárfoglalkozású 1%, egyéb 7%, ismeretlen 11%. A kereskedelemről, valamely szellemi foglalkozásból élők jóval kisebb arányban voltak tehát közöttük, az agrárszektorhoz sorolhatók száma pedig elenyésző volt. Az utóbbiakat egyébként kivétel nélkül kertészként regisztrálták a polgárkönyvben. Az „egyéb” kategóriájába sorolhatók döntően két foglalkozást űztek: nagyobbik részük zenész, illetve fogadós, a többi kávéfőző volt.

Bár ismerünk példát arra, hogy egy külföldi bevándorló a betelepülésekor egyből és sikerrel pályázott a városi polgárjogra, a polgárjog elnyerése és a betelepülés között természetesen akár több év is eltelhetett, vagyis a polgárság elnyerésekor rögzített foglalkozás nem feltétlenül volt azonos azzal, amit a bevándorló a városba érkezésekor űzött. Van azonban egy olyan forráscsoport, ami ha olyan szisztematikus statisztikai elemzésre nem is alkalmas, mint az új polgárokról rendelkezésre álló regiszter, de mintavételi lehetőséget ad arra, hogy a külföldi bevándorlókról közvetlenül is információt szerezzünk.

Ez a forrás a 19. század elején elsősorban a hadsereg utánpótlása céljából elrendelt országos *Conscriptio Populares Ignobilium*, vagyis a nem nemes népesség összeírásának sorozata. A kormányzat szándékai szerint ez egy rendszeresen megismételt adatfelvételt jelentett volna, amelyben az egyes helyhatóságoknak a kiváltsággal nem rendelkező, vagyis adóköteles népesség számbavétele mellett a természetes szaporodásra és a vándorlásra vonatkozó adatokat is meg kellett volna adniuk. Csakhogy ezeket az adatfelvételeket mind a vármegyék, mind a városok csak részlegesen, pontatlanul és nem minden évben végezték el, ráadásul a forrásanyag is hiányosan maradt fent.⁸ A Helytartótanácsnak, mint a legfőbb magyarországi kormány szervnek felterjesztendő kimutatások közül az első kassai vonatkozású 1810-ből maradt fenn, és csak az örökös tartományokból bevándorlókat sorolja fel. Ezt követően 1816-tól rendszertelenül, több éves kihagyásokkal maradtak fenn kimutatások a birodalom határain kívülről, illetve az örökös tartományokból Kassára bevándorolt személyekről, úgy azonban, hogy 1825-től alkalmanként már a Kassáról az ország határain túlra elvándorolt személyekről is külön jegyzéket készítettek.

E forrás megbízhatóságát nincs módunk ellenőrizni. Kérdés, hogy a városi adminisztráció mennyire volt pontos a kimutatások elkészítésekor, de az is, hogy a tudta nélkül a jegyzékekben szereplőkön túl még hányan érkeztek Kassára az ország határain kívülről, illetve, hányan hagyták el az országot anélkül, hogy erről a város vezetése tudomást szerzett volna. Mindenesetre, hivatalosan mind a városba telepedéshez, valamely foglalkozás űzéséhez, mind a külföldre távozáshoz, útlevél, vándorkönyv kiadásához, szükség volt a hatósági engedélyre. E kimutatásokat ezért elsősorban nem arra kívánjuk használni, hogy belőlük kiindulva megpróbáljuk pontosabban számszerűsíteni a várost érintő külföldi vándormozgalmat méretét. Egyrészt arra adnak lehetőséget, hogy Kassá-

1 tudomány és társadalom

nak az európai migrációs folyamatokba kapcsolódását ne csak a befogadás, hanem a kibocsátás szempontjából is figyelembe vegyük, másrészt pedig a polgárokra vonatkozó adatokkal összevetve segítségükkel kiegészíthetjük az ismereteinket a külföldi bevándorlásról.

A részletesebb elemzés érdekében egy olyan mintát választottam, amikor három évre folyamatosan fennmaradtak mind a bevándorlásra, mind a kivándorlásra vonatkozó kimutatások, ezek az 1841, 1842 és 1843-as évek voltak. A jegyzékek a vándorló személy származási helyét, illetve a kivándorlás célpontját, továbbá a vallását, foglalkozását, életkorát, családi állapotát és azt tüntették fel, hogy milyen hivatalos papír (útlevel, vándorkönyv) birtokában utazott. A tüzetesebb vizsgálatból az is kiderül, hogy mind a kivándorlók, mind a bevándorlók listáján egyik évről a másikra több azonos személy is szerepel, az összeírók csak az életkorukra vonatkozó adatot módosították értelemszerűen, vagyis nem arról volt szó, hogy évente csupán az újonnan érkezőket, távozókat rögzítették, hanem egyfajta nyilvántartásként is kezelték e kimutatásokat az elvándoroltakról, illetve a határon túlról betelepülőkről.⁹

Mindenesetre, a külföldi bevándorlók foglalkozási megoszlása lényegében hasonló a polgárrá vált személyekéhez: a mintában szereplő birodalmi határon túlról érkező 59 személy közül egy pincér és egy kocsmáros kivételével az összes valamiféle iparos, kézműves foglalkozást űzött, míg az örökös tartományokból jövő 86 személy között egy kereskedőnek, egy litteratusnak és hat pincérnek jelölt személyt találunk, a többi szintén iparos, kézműves. A betelepülők (mindkét csoportot egybevéve) nagy része mesterlegény volt, vándorkönyvvel érkezett. Többségük (49%) 20-30 év közötti férfi, de a harminc feletti is (39%) komoly arányban voltak köztük jelen, miközben a 20 év alattiak csupán 11%-ot tettek ki. Házast mindössze öt főt találunk közöttük. Mindez arra utal, hogy ezeknek a betelepülőknél egy jelentős része Kassára már nem csupán a mesterség kitanulása érdekében érkezhetett, hanem abban a reményben, hogy itt talán tartós megélhetést talál, önálló egzisztenciát teremthet. A származási helyük megoszlása mind az örökös tartományokból, mind a birodalmon túlról érkezők esetében hasonló a polgároknál tapasztaltakhoz: egyfelől döntő részben a német fejedelemségek, illetve a lengyel területek, másfelől az osztrák tartományok és a cseh-morva területek adták a legtöbb bevándorlót. Ez pedig megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a polgárok származási helyének megoszlása megközelítőleg felrajzolhatja a város migrációs vonzáskörzetét.

A hároméves mintánkban összesen 27 Kassáról az országhatáron túlra vándorolt személy szerepel. Egy Bécsbe távozott „*medicinae alumnus*” illetve egy Vicenzába vándorolt „*auditor*” foglalkozásának jelöltön kívül a többiek mind iparosok, kézművesek és közülük csak hármat nem jelölnek mesterlegénynek. Kormegoszlásuk némiképp eltér a betelepülőkéitől, mivel a legfiatalabb 20, a legidősebb 32 éves, és harminc feletti csupán négy akadt köztük, sőt a többségük (18 fő) 25 évnél fiatalabb. Vagyis, esetükben inkább elképzelhető, hogy a kötelező vándorlás keretében, a mesterség végleges kitanulása érdekében távoztak a városból. Kilenc főnél a kassai adminisztráció azt jegyezte fel, hogy tartózkodási helye ismeretlen, egy tartózkodási helyét nem sikerült azonosítanom. Az így maradt, vizsgálható 17 főből a birodalom határán túlra hatan mentek, köztük a legtávolabbra, Londonba, egy ékszerműves vetődött. A célállomások között találjuk még Munchent, Frankfurtot, Kasselt és Varsót, illetve a már említett Vicenzát. A relatív többséget a Bécsbe távozókat adják (7 fő), mellettük még 1 fő Linzbe, végül pedig 1 fő az örökös

tartományként jelölt Erdély fővárosába, Kolozsvárra vándorolt. A Kassáról induló kivándorlás ezek szerint tehát nagyjából hasonló irányokat rajzol ki, mint amit a bevándorlásnál tapasztalhattunk.

Egy nemrég végzett országos adatgyűjtésem segítségével arra is lehetőségünk van, hogy a külföldi származású kassai polgárok arányát összehasonlítsuk a korabeli Magyarország más városainak hasonló mutatóival. Ez a vizsgálat az 1848-as forradalmat megelőző ötéves időszakra irányult, amelyben a források lehetőségei szerint az összes magyarországi szabad királyi város polgárságának összetételét kutattam.¹⁰ A vizsgálható városok közül az 1843-1847 között polgárrá fogadott személyek sorában a külföldiek aránya csupán ötnél haladta meg a kassait, amely erre az ötéves időszakra 4%-ot tesz ki. Sorrendben: Pest (9%), Pozsony (8%), Sopron (8%), Nagyszombat (6%), Győr (5%). Az ország tényleges fővárosává, gazdasági központjává ebben az időszakban váló Pesten kívül ezek mind az ország északnyugati határaihoz közel fekvő városok. Ugyanakkor a Kassától délkeletre fekvő, és nála jóval népesebb nagy regionális központban, Debrecenben újonnan polgárrá válók között ebben az időszakban csupán egyetlen külföldit találunk. Meg kell jegyezni, hogy az idézett arányok Pest kivételével lényegében csak néhány főt takarnak, de e mutató véleményem szerint mégis figyelemre méltó a városoknak a külföldiekre gyakorolt vonzása közötti különbségek tekintetében, és összességében arra engednek következtetni, hogy Kassa a magyarországi városok között valóban a külföldről bevándorlók egyik kiemelten kedvelt magyarországi célpontja volt.

Mivel magyarázhatjuk ezt? Az egyik kézenfekvő ok bizonyára a város nyelvi viszonyaiban keresendő. Mind a német ajkúak, mind a valamely szláv nyelven beszélő bevándorlók itt a hétköznapi kommunikációban jóval kevesebb nehézségbe ütközhetnek, mint például a túlnyomó többségében magyar ajkú Debrecenben. Nem kevésbé fontos tényező volt az is, hogy a korabeli Kassa, bár tízezer körüli népességével magyarországi viszonylatban is csak középvárosnak minősült, de gazdaságát, központi funkcióit tekintve (megyeszékhely, püspöki székhely, országos oktatási igazgatási központ) az ország egyik legfontosabb városa volt, és országos összehasonlításban az egyik legnagyobb piaci vonzókörzettel rendelkezett. A bevándorlás szempontjából nem mellékes kedvező fekvése, jó megközelíthetősége sem. Kassát érintette ugyanis az egyik legfontosabb és a korszak viszonyai között legjobban kiépített országos főútvonal, miközben a 19. század elején a magyarországi városok mintegy 80%-a nem rendelkezett ilyen elsőrendű útkapcsolattal.¹¹ Mindezek mellett a különböző városi szolgáltatások színvonala és tegyük hozzá, Kassa külső megjelenése is komoly vonzerőt jelenthetett. Mindez a külföldi utazók Kassáról szóló beszámolóiban is tükröződik. A francia földrajztudós, François Sulpice Beudant 1818-as látogatása kapcsán úgy összegzi véleményét, hogy Kassa, mint Felső-Magyarország legfontosabb városa mindennel rendelkezik, amely az ott tartózkodást kellemessé teheti.¹² Az angol utazó, John Paget pedig így ír 1835-ös utazása kapcsán a városról: „All the usual consequences of the diffusion of wealth are visible here; handsome houses, well-stocked shops, a good casino, a theatre, and pleasant promenades are among the outward signs”.¹³

Nem valószínű persze, hogy a külföldről bevándorlók e kedvező képet festő leírások ismeretében igyekeztek volna Kassára. Sokakat talán a véletlen vetett ide, és a kedvező tapasztalatok, a megélhetési esélyek miatt döntöttek aztán a tartós letelepedés mellett, de

1 tudomány és társadalom

persze voltak olyanok is, akik számára Kassa vándorlásuknak csak egy állomását jelentette, innen vagy továbbmentek, vagy visszatértek szülőhelyükre. Igen komoly szerepe lehetett azonban azoknak a szóban, vagy levelezéssel terjedő információknak, kommunikációs csatornáknak, rokoni-ismerősi kapcsolatokból szövőddő hálózatoknak, amelyeken keresztül Kassától sok száz, sőt ezer kilométerekre is eljuthatott a város neve, az itteni megélhetési lehetőségekről szóló hírek. Az európai migrációs folyamatokban mind befogadóként, mind pedig kibocsátóként aktívan részt vevő Kassát így Európa tőle sok száz, sőt ezer kilométerre fekvő vidékeihez számos olyan szál kapcsolta, amelyek a maguk teljességében a ma történése számára jórészt rejtve maradnak és csupán néhány nyom utal létezésükre, ezért sokszor nem is kapnak kellő figyelmet, pedig történelmi jelentőségük elvitathatatlan. Ezek a szálak ugyanis Európa legkülönbözőbb területeit ténylegesen összekötő erőt jelentenek, mert személyes tapasztalatokra, ezernyi hétköznapi emberi kapcsolatra épülnek.

(A tanulmány az OTKA 83731. sz. „A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig” című kutatási programja támogatásával készült.)

Jegyzetek

¹ A városi lakosság nemzetiségi összetételéről első alkalommal statisztikailag értékelhető, bár vitatható pontosságú információkat az 1850/51-ben az osztrák hatóságok katonai közreműködéssel végrehajtott népszámlálásának adatai tudósítanak. A hivatalosan közzétett népszámlálási eredmények Kassa lakosságának csak a mintegy 10185 főt kitevő – korabeli szóhasználattal – honos népességére vonatkoznak, miközben a tényleges népesség 13034 fő volt. A tényleges nemzetiségi összetételről már csak ezért sem tudunk képet alkotni. A honos népesség nemzetiségi megoszlásának arányai a közzétett adatok szerint mindenestre kerekítve 47% szlovák, 29% magyar és 16% német nemzetiségűt mutattak ki. Az összeírásnak közel teljességében fennmaradt egyéni íveinek vizsgálata alapján saját számításaim szerint a szlovákság és a németek aránya ennél néhány százalékkal alacsonyabb, a magyaroké némileg magasabb lehetett, de a nagyság szerinti sorrend e számok szerint sem változik. Lásd erről Czoch Gábor: „A városok szíverei” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony, 2009. 149–164. o.

² Kassa középkori történetére összefoglalóan lásd például Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941; Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: Borovszky Samu – Sziklay János. Magyarország vármegyéi és városai. I. Budapest, 1896.

³ A jelen írás keretei között csak vázlatos ismertetésre szorítkozhatunk. Részletesebben lásd erről Czoch Gábor: Városlakók és polgárok. Kassa társadalmi a XIX. század első felében. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. A népesség alakulására vonatkozó adatok ismertetésénél az alábbiakban e korábbi munkámra támaszkodom.

⁴ Lásd Czoch Gábor: Városlakók és polgárok, i.m. illetve Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999.

⁵ *Liber Neoconcivium. Archív Mesta Košice, supplementum H. III/2 Civ.3. A Liber neoconcivium 1781-től kezdődő kötetében szereplő adatok alapján személyi szintű adatbázist készítettem, az elemzés következő részében erre támaszkodom. Lásd erről még Czoch Gábor: A kassai polgárság származási és foglalkozási összetétele a Liber Neoconcivium alapján (1781–1848). In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, 2003. 145-156. o.*

⁶ A polgárjog felvételére, illetve jelentőségére vonatkozóan korábbi kutatásaimra támaszkodom. Lásd Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m. 94–148. o.

⁷ A rendi jogi értelemben vett polgárság felfogása mellett a polgárságot természetesen gazdasági szempontból, vagy kulturális értelemben is meghatározhatjuk. Éppen ennek a korszaknak az egyik izgalmas magyarországi társadalomtörténeti kérdése az, hogy vajon a jogi értelemben polgárnak bizonyulók köre mennyire azonos azokkal, akiket foglalkozásuk vagy életmódjuk szerint polgárnak minősíthetünk. E problémáról összefoglalóan lásd például Bácskai Vera: A régi és új polgárságról. In: Zsombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Budapest, 2006. 15–37. o.; illetve Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m.

⁸ Erről lásd Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. kötet, 10. sz. Budapest, 1903. A felterjesztett jegyzékek a Magyar Nemzeti Levéltárban találhatóak, MNL OL C 53. F 14. jelzet alatt.

⁹ További kutatásokat igényelne, hogy a városi adminisztráció az esetleges polgárrá fogadásán túl milyen feltételek teljesülése mellett vett le valakit a külföldiek listájáról.

¹⁰ Erről lásd Czoch Gábor: Egy kutatás első tapasztalatai a magyarországi rendi polgárság társadalmi viszonyairól a 19. század első felében. Adatok a polgárság származáshegyéről. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Szerk.: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád. Budapest, 2011. 153–163. o. A vizsgálati minta a magyarországi szabad királyi városok mintegy felére terjed ki, de Temesvár kivételével az összes jelentősebb teljes jogú várost tartalmazza.

¹¹ Fazekas Csaba: Útviszonyok, úthálózat és városok a 18. század végi Magyarországon = Közlekedéstudományi Szemle, 1992. 8. szám, 308–318. o.

¹² François-Sulpice Beudant: Voyage minérologique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Paris, 1822. II.t. 193–194. o.

¹³ John Paget: Hungary and Transylvania with remarks on their condition, social, Political and Economical. Philadelphia, 1850, 268. o.

(Szerkesztőségünk a Kassa története iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja a Sátoralja-újrhelyben megjelenő Széphalom évkönyv 2013. évi kötetét, amelynek első fejezetében tucatnyi közlemény foglalkozik a város történelmi, irodalmi, művészet- és művelődéstörténeti hagyományaival. Lásd: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 23. kötet. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaújrhely, 2013.)